

ПРОЕКТ БЕРЛІНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ БЕЙМЕ-ЕНГЕЛЯ

У статті розглядається перший проект створення Берлінського університету, розроблений професором Берлінської академії наук Й. Енгелем за задумом королівського радника К. Бейме у 1799–1800 рр. На основі аналізу першоджерел, особистої переписки авторів описуються історичні умови та причини його створення, висвітлюються його основні положення та обґрунтовується його вплив на створення німецької моделі університету.

Ключові слова: історія вищої школи, Німеччина, проект університету, Берлінський університет, К. Бейме, Й. Енгель.

В статье рассматривается первый проект Берлинского университета, разработанный профессором Берлинской академии наук И. Энгелем за идеями королевского советника К. Бейме в 1799–1800 гг. На основании анализа первоисточников, личной переписки авторов проекта описываются условия и причины его создания, освещаются его основные положения и обосновывается его влияние на создание германской модели университета.

Ключевые слова: история высшей школы, Германия, проект университета, Берлинский университет, И. Энгель, К. Бейме.

The article deals with the first plan of the University of Berlin drawn up by the Berlin Academy of Sciences professor J. Engel to the ideas of the King's Councilor K. Beyme. On the basis of sourcebooks and authors' personal correspondence there is given a description of the historical conditions and reasons for its elaboration as well as the analysis of its basic regulations. The author grounds the influence of the plan on the establishment of German university model.

Key words: history of higher education, Germany, university plan, the University of Berlin, J. Engel, K. Beyme.

Постановка проблеми. Ідея вищої освіти, закладена в моделі Берлінського університету, продовжує відігравати важливу роль у системі вищої освіти сьогодення, тому що сучасні вищі навчальні заклади продовжують його традиції в організації навчального процесу.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженням німецької

університетської системи XVIII–XX ст. присвячені роботи Ф. Альтбаха (Altbach), Л. Боема (Boehm), Т. Еллвайна (Ellwein), В. Енгельхорна (Engelhorn), М. Куша (Kusch), П. Маассена (Maassen), Ф. Паульсена (Paulsen), Ф. Рінгера (Ringer) та інших зарубіжних дослідників. Проте проєкт Бейме–Енгеля не досліджений сучасними науковцями.

Мета дослідження полягає у висвітленні першого проєкту створення всезагального навчального закладу, що став підґрунтям виникнення Гумбольдтівського проєкту Берлінського університету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передісторія Берлінського університету починається в останні роки XVIII ст. В столиці Прусської монархії на той час зібралося багато представників різних наукових напрямків. У Берліні знаходилися основні державні, культурні та освітні заклади. Однак вони були розрізнені і часто суперничали між собою за фінансування, престиж і абітурієнтів. З-поміж навчальних закладів з більш-менш вираженим характером вищої школи виділялися медико-хірургічний колегіум та академія наук.

З метою поширення освіти також проводилися відкриті лекції майже з усіх галузей науки, що схвалювалося зацікавленою громадськістю, що стало підґрунтям до появи ідеї створення єдиної організації. Проте йшлося не про заснування університету в традиційному сенсі, а про організацію «всезагального навчального інституту» без корпоративних прав, екзаменів, власної юрисдикції, тобто без «обов'язкової приналежності цеху» [6, с. 24; 7, с. 313].

З передачею західнонімецьких земель Вестфальському королівству університети Галле, Ерлангена та Іннсбрука поступово занепали. 10 серпня 1807 р. делегація професорів з університету Галле звернулася до короля Фрідріха Вільгельма III з проханням перевести університет до Берліну. Проте монарх висловив думку, що подібний крок може спричинити неприємні ускладнення з урядом Вестфалії, і відмовився з політичних міркувань. Він схилився до думки відкрити абсолютно новий університет у Берліні. Актом уряду від 4 вересня 1807 р. розробку плану було доручено раднику і повіреному короля, а пізніше гротканцлеру юстиції, Карлу Фрідріху Бейме. В перші роки правління короля Фрідріха Вільгельма III він мав значний вплив на формування внутрішньої політики Пруссії, який високо оцінювали його сучасники. Майже всі акти кабінету міністрів того часу були написані ним [6, с. 24; 7, с. 314].

К. Бейме звернувся з пропозицією до професора медицини Берлінської академії наук Й. Енгеля розробити план такого закладу. У листі Ф. Вольфу 5 серпня 1807 р. Бейме писав: «Ідея створити в Берліні новий загальний навчальний інститут і пов'язати його належним чином з Академією наук тим більше радості мені приносить, оскільки ці думки уже 8 років мене наповнюють, і я їх з покійним Енгелем, який розробив план, обговорював» [4, с. 24]. Того ж року К. Бейме писав Й. Фіхте: «Такий

заклад у Берліні вже довгий час є моєю улюбленою мрією. Зараз настав час цю потребу реалізувати» [5, с. 20]. Ці свідчення недвозначно вказують на те, що перший план заснування Берлінського університету відноситься до періоду реформ міністра юстиції Ю. фон Массова у 1799–1800 рр.

У книзі «Заснування університету короля Фрідріха Вільгельма в Берліні» (1860) ректор Берлінського університету Р. Кепке зазначає, що К. Бейме був лише ідейним натхненником заснування нового університету, а план розроблявся Й. Енгелем. К. Бейме довго обговорював з ним свої ідеї і врешті дав йому завдання скласти проект цього закладу. Про це свідчить і переписка між ними. 13 березня 1802 р. напередодні своєї смерті Й. Енгель пише К. Бейме: «Із тим, що я врешті виклав на папері, я щонайменше задоволений, однак щоб мене надалі не запідозрили у недбальстві і зважаючи на те, що я його (план – примітка Р.П.) ніяк покращити не зміг би, наважуюся я, Ваша Високовельможносте, його Вам вручити» [5, с. 22; 2, с. 147].

Однак письмові джерела, які б вказували на те, що план, запропонований К. Бейме, був прийнятий старшим радником з питань релігії Й. Нолте до розгляду, вважаються втраченими. Єдині згадки без зазначення авторства знаходимо у заголовках параграфів Акту Міністерства: «Про переваги великого навчального закладу в Берліні» (§1), «Про вигоду держави від процвітаючого навчального закладу в Берліні» (§3), «Про виділені кошти на Берлінський загальний навчальний заклад» (§4), «Про внутрішню організацію загального навчального закладу в Берліні» (§5) [4, с. 25; 5, с. 21].

Р. Кепке зазначає, що Й. Енгель розробив план Берлінського університету у 1799–1800 рр. Цей план у низці документів зі створення нового університету вважається найдавнішим. На підтримку свого висновку Р. Кепке наводить ще чотири докази. Перший – від самого К. Бейме, який у листі до Й. Нольте писав: «Переді мною лежить один такий план, розроблений покійним Енгелем за моїми ідеями, але щоб йому надати повної свободи, я не втручався у його розробку». Другий доказ – від Й. Нольте, який у Доповіді філософському гуртку 28 липня 1808 р. сказав: «Покійний професор Енгель за декілька років до своєї смерті (він помер 20 червня 1802 р. – примітка П.Р.) подав, чи зі своєї ініціативи чи з наказу керівництва мені не відомо, один досить продуманий план створення берлінського вищого навчального закладу. Я сам із одним своїм другом читав власноручно написаний оригінал, проте розголошувати його деталі загальній публіці було б зрадою, оскільки на першій його сторінці написано «Не для друку» за волею нашого незабутнього філософа». Третій доказ – це то, що план Й. Енгеля згадується Ф. Шлейермахером у його «Gelegentliche Gedanken» без прямого зазначення автора, що він був створений за минулого уряду для того часу, коли прусській державі не

було ніякої потреби започатковувати великий університет. І нарешті невідомий автор в історико-політичному журналі «Minerva» в 1811 р. описує Й. Енгеля як людину, яка часто і з теплом розповідала про навчальний заклад, який перетворив би Берлін у науковий та освітній центр, а відтак на духовну столицю північної, а можливо і всієї Німеччини, в центр нації [5, с. 20–21].

Деталі плану розкриваються в особистій переписці К. Бейме із сучасниками. На його думку, університет повинен бути не вищим щаблем підготовки молодих людей до державної служби (як це собі уявляв міністр Ю. фон Массов), а закладом, який через освіту давав би можливість студентам вільно обирати цілі навчання в світлі вільної науки [6, с. 39].

Берлін було обрано місцем створення нового університету через низку причин:

1) політична перевага. З сусідніх маленьких земель, які такий заклад утримувати не могли, велика кількість студентів із заможних родин приїхали б до Берліна і стали послідовниками ідеї єдиного німецького духу;

2) можливість контролю професорсько-викладацького складу та ідей, які вони поширювали серед студентів;

3) вищий рівень підготовки професорсько-викладацького складу. К. Бейме вважав, що студент буде краще розвиватися «при розумових стимулах королівського міста ніж у похмурих університетських містах, де поряд з педантичною наукою панує сира якість» [5, с. 22];

4) у Берліні вже проживало більше студентів ніж в університетах Грайсвальда, Ростока, Кіля і Рінтельна разом [5, с. 22];

5) значна кількість викладачів майже з усіх наук працювали в Берліні, тому від навчання іногородніх та іноземних студентів навчальний заклад міг отримувати значні асигнування. Як пояснив Й. Енгель у своєму листі до К. Бейме 1802 р.: «Під час мого перебування у Лейпцигу ... проживав я під одним дахом з чудовими людьми, англійцями, французами, голландцями, швейцарцями, росіянами, данцями в такій кількості, що через них надзвичайно солідні суми надходили до Саксонії із закордону» [3, с. 150].

6) у місті вже були медичний факультет з частиною філософського, які повністю забезпечувалися будівлями і навчальним приладдям для проведення занять. «По суті весь дорогий медичний факультет з частиною хибного, так званого філософського, на якому засвоюються допоміжні знання для усіх спеціальностей, уже є настільки забезпечений і якісний, що мало що залишається бажати» [3, с. 151].

Й. Енгель усвідомлював, що заснування університету потребує великих фінансових затрат, тому пропонував монарху і його радникам чітко визначитись, чи можуть вони допомогти в організації закладу. Їхня

допомога повинна полягати хоча б у виділенні одного з королівських палаців. Тільки такі будівлі мали великі зали для читання лекцій на потік і відкриті слухацькі зали для проведення занять з обмеженою кількістю студентів. Ідея звернутися до короля виникла через те, що винаймати великі зали в Берліні було дорого і більшість викладачів не могли собі цього дозволити, а кількість студентів, які прагнули відвідувати лекції, була велика [3, с. 151]. Пропозицію Й. Енгеля підтримав К. Бейме, який уже в 1806 р. запропонував використати один із порожніх палаців Фрідріха Вільгельма III у Берліні під навчальний заклад. Реалізувати ідею вдалося В. Гумбольдту в 1809 р.

Інститут ректорства Й. Енгель вважав необов'язковим. Науковець був переконаний, що «без ректора, з його високим науковим званням і позолоченим ректорським скіпетром, можна обійтися». Його обов'язки міг виконувати наглядач-куратор, який як новий член навчального закладу складав би списки усіх предметів, контролював проведення лекцій, призначав лекційні зали для занять, слідкував за діяльністю викладачів, вирішував конфліктні ситуації в закладі [3, с. 152].

Усі правові питання (між викладачами, між студентами, між викладачами і студентами) повинні були розв'язуватися в королівських судах. Однак, на розсуд вищого керівництва суду в деяких випадках для молодих людей покарання могло бути пом'якшеним [3, с. 152].

Заклад повинен мав бути створений на основі вже існуючих факультетів, окрім факультету теології, завдання якого потрібно було переглянути [5, с. 22].

З метою кращого засвоєння практичного матеріалу на противагу іншим німецьким університетам, де вивчали тільки теорію і які, на думку Й. Енгеля, заклад повинен був тісно співпрацювати з фабриками, заводами, майстернями і лабораторіями [3, с. 148].

У «Проекті» зазначалося, що необхідна трансформація старих академічних форм навчання. Й. Енгель і К. Бейме вважали недоцільним використання диспуту як форми навчання, оскільки його проведення вимагало великих лекційних залів, а це було економічно не вигідно; при викладанні предметів він був малоефективним. «В медицині він не користується популярністю, в богослов'ї – тим більше, відкинутий ще далі жакливім полемізуванням, у практичній юриспруденції він залишився справою адвокатів, перейшовши із зали академій до зали суду, з усної форми в письмову. У філософії диспут також, на жаль, звівся нанівець і більше не приносить користі [3, с. 152].

Використання диспуту залишалося необхідним тільки під час присудження докторських ступенів, а якщо ця процедура в закладі не відбувалася, то і така форма організації навчання була непотрібною.

На противагу диспуту науковці пропонували застосовувати

інтерактивне навчання у вищій освіті. Критикуючи схоластичні методи навчання у старих університетах, Й. Енгель на основі власного досвіду відзначив, що матеріал, надрукований у книжках – це мертвий матеріал, тому навчання не може проводитися тільки у лекційних і читальних залах, воно потребує, по-перше, залучення наочних методів, а по-друге, взаємодії між всіма учасниками педагогічного процесу. Ця взаємодія повинна відбуватися не тільки в межах навчального закладу, а й інших освітніх наукових та культурних установах [4, с. 26].

Й. Енгель зазначав, що «є предмети, навчальний матеріал з яких можна викласти у книгах, проте опанувати їх повністю з одних лише книг – не можливо, для цього необхідне споглядання, ілюстрація, безпосередня присутність» [3, с. 148].

Автори «Проекту» пропонували відмінити екзамени на тих факультетах, де це можливо. На думку К. Бейме, навчання мало орієнтуватися на компетентнісний підхід, а екзамени дають змогу перевірити тільки засвоєні знання та ускладнюють прогрес студентів [4, с. 26; 3, с. 66]. Професори, що викладали предмети, повинні були самостійно визначати форму контролю. Проте лікарі та хірурги, які хотіли працювати на державній службі, повинні були не тільки складати екзамени, а й проходити публічні випробовування своїх умінь. Представників інших факультетів можна позбавити цієї практики, уповноваживши самих професорів обмежувати подальший навчальний процес студентів [3, с. 152].

З огляду на те, що планувалося утворити вищий навчальний заклад, а не університет, то питання присудження академічних ступенів не було першочерговим, оскільки їх, при бажанні, можна було отримувати в університетах. Крім того, на думку Й. Енгеля, вони поступово втрачали свій престиж і на більшості факультетів вони не відповідали рівню підготовки. «Натомість ми знаємо талановитих юристів без звання *Doctores juris utriusque* (доктор цивільного та церковного), хороших проповідників без звання *Magistri christiani* (магістр християнського богослов'я), чудових старших пасторів та генерал-суперінтендентів, які не є *Doctores S.S. Theologiae* (доктор богослов'я – примітки Р.П.)» [3, с. 152].

Особливу увагу науковець приділив взаємовідносинам між викладачами і студентами. Для нього викладач, це передусім гуманіст, який відчуває душевний стан студентів, бачить у них особистість, прагне створювати взаємини, за яких виникає можливість особистісного впливу на слухача, його розум, волю, характер. «Ще одна підстава, чому до нас, а не в інше місце, будуть приїздити багаті і благородні чужинці, це те, що батько чи опікун, відсилаючи свого сина чи вихованця в іншу землю, швидше рекомендуватиме йому друга або знайомого, у якого він знайде теплий прийом, перший союз, який потім приведе до більшого, об'єднання заради справ» [3, с. 150].

Від налагодження доброзичливих стосунків між викладачами і студентами залежала заробітна плата перших. Й. Енгель пропонував, щоб викладачі отримували з королівської казни в навчальних закладах за основним місцем роботи, тобто в Берлінському університеті їм офіційно б зарплату не платили. Прибутки ж вони мали отримували за рахунок проведення приватних лекцій (*privata*) та лекцій у тісному колі (*privatissima*). У листі до К. Бейме зазначалося: «Викладачам, які уже працюють в інших навчальних закладах і отримують заробітну плату з королівської казни, немає чого очікувати чи вимагати. Вони повинні бути раді мати в новому закладі слухачів і через них значно збільшити свої прибутки» [3, с. 150].

Проте проект Бейме-Енгеля не був реалізований. 19 вересня 1807 р. професор філософії і педагогіки в Галле, член Академії наук Ф. Вольф у листі до К. Бейме зазначав, що не може впровадити даний проект [9, с. 166]

Проти реалізації впровадження цього проекту був Ф. Шлейєрмахер, який вважав, що план недостатньо науково обґрунтований і є тільки засобом однобічної популяризації проблеми, що шкодить всій ідеї нового закладу [5, с. 23–24].

Висновки і перспективи. На основі вищезазначеного, можна стверджувати, що принципово новий підхід до організації вищого навчального закладу виник ще в 1799–1800 рр., задовго до створення німецької моделі університету. Деякі нововведення цього плану, зокрема вибір місця під університет, його підпорядкування королівській юрисдикції, а також заміна основних методів і форм навчання на більш прогресивні, були включені у проект Берлінського університету В. Гумбольдта.

Незважаючи на посилення інтересу сучасних учених до проблеми виникнення і розвитку німецької моделі університету ХІХ ст. потребують подальших досліджень питання історії створення, організації і змісту навчально-виховного процесу, наукової діяльності у Берлінському університеті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anderson R. D. European Universities from the Enlightenment to 1914 / R. D. Anderson. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 346 p.
2. Engel J. J. Engel an Beyme. Berlin, 13. März 1802. / J. J. Engel // Die Gründung der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin – nebst Anhängen über die Geschichte der Institute und den Personalbestand / R. Köpke. – Berlin: Buchdrucken von Gustav Schade, 1860. – S. 147.
3. Engel J. J. Engel an Beyme. Denkschrift über Begründung einer großen Lehranstalt in Berlin. Berlin, 13. März 1802 / J. J. Engel // Die Gründung der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin – nebst Anhängen über die Geschichte der Institute und den Personalbestand / R. Köpke. – Berlin: Buchdrucken von Gustav Schade, 1860. – S. 148–153.

4. Guttstadt A. Die naturwissenschaftlichen und medicinischen Staatsanstalten Berlins. Festschrift für die 59. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte. Im Auftrage Sr. Exzellenz des Ministers der geistlichen, Unterrichts- und Medicinal-Angelegenheiten Dr. von Gossler bearbeitet von Professor Dr. med. Albert Guttstadt / A. Guttstadt. – Berlin: Verlag von August Hirschwald, 1886. – VII, 570, XXV s.
5. Köpke R. Die Gründung der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin – nebst Anhängen über die Geschichte der Institute und den Personalbestand / R. Köpke. – Berlin: Buchdrucken von Gustav Schade, 1860. – VI, 299 s.
6. Lenz M. Geschichte der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin: Bd. 1.: Gründung und Ausbau / M. Lenz. – Halle: Buchhandlung des Waisenhauses, 1910. – 644 s.
7. Lexis W. Das Unterrichtswesen im deutschen Reich. Band 1: Die Universitäten / W. Lexis – Berlin: Verlag von A. Asher&Co, 1904. – 656 s.
8. Wolf F. A. Wolf an Beyme. Berlin, 19. September 1807. / F. A. Wolf // Die Gründung der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin – nebst Anhängen über die Geschichte der Institute und den Personalbestand / R. Köpke. – Berlin: Buchdrucken von Gustav Schade, 1860. – S. 166–168.